

INKLYUZIV TA'LIMNING KORREKSION- KOMPENSATSION YO'NALGANLIK AMALIYOTI.

*Toshkent TMC institute Pedagogika
va psixologiya kafedrası o'qituvchisi
Eshmamatova Sitara Tuyg'un qizi
TMC institute talabasi
Akbaraliyeva Sarvinoz Usmon Qizi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim jarayonida korreksion-kompensatsion yo'nalganlik amaliyotining mazmuni va ahamiyati yoritiladi. Unda imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim jarayoniga to'laqonli qo'shilishlari, ularda mavjud kamchiliklarni kamaytirish hamda ijtimoiy integratsiyani ta'minlash mexanizmlari tahlil qilinadi. Shuningdek, o'qituvchi va mutaxassislarining hamkorlikdagi faoliyati, metodlar samaradorligi hamda amaliy natijalar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, korreksion-kompensatsion yo'nalganlik, maxsus pedagogika, ijtimoiy integratsiya, psixologik qo'llab-quvvatlash, pedagogik texnologiyalar.

Zamonaviy ta'lim tizimida inklyuziv ta'lim muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Uning asosiy maqsadi barcha bolalarga, jumladan imkoniyati cheklangan o'quvchilarga ham, teng sharoit yaratib berishdir. Bunda korreksion-kompensatsion yo'nalganlik o'quvchining rivojlanishidagi mavjud kamchiliklarni bartaraf etishga, ularni ijtimoiylashuvga tayyorlashga qaratilgan. Shu bois, mazkur amaliyot inklyuziv ta'limning ajralmas qismi sifatida qaraladi.

Inklyuziv ta'lim (inclusive education) imkoniyati cheklangan bolalar (ICB, children with special needs) va oddiy rivojlanayotgan bolalarni birgalikda o'qitish tizimi bo'lib, unda korreksion-kompensatsion yo'nalganlik (correctional-compensatory orientation) asosiy o'rin tutadi. Bu yondashuv L.S. Vigotskiyning nazariyasiga asoslanib, bolaning rivojlanishdagi birlamchi nuqsonlarni (primary defects) tuzatish, ikkilamchi nuqsonlarning (secondary defects) oldini olish va qobiliyatlarini kompensatsiya qilish (compensate) orqali ijtimoiy moslashuvini ta'minlashga qaratilgan. Korreksion komponent nuqsonlarni to'g'rilashga (masalan, nutq yoki harakat nuqsonlarini), kompensatsion komponent esa alternativ imkoniyatlarni rivojlantirishga (masalan, ko'zi ojiz bolaga Breyll alifbosini o'rgatish) yo'naltirilgan. Amaliyotda bu individual ta'lim dasturlari (Individual Education Plan, IEP), pedagogik texnologiyalar va interfaol usullar orqali amalga oshiriladi.

Asosiy tushunchalar va maqsadlar

- Korreksion yondashuv: Rivojlanishdagi nuqsonlarni tuzatish, masalan, maxsus mashqlar va terapiya orqali.

- Kompensatsion yondashuv: Nuqson o'rniga boshqa qobiliyatlarni faollashtirish, bolani mustaqil hayotga tayyorlash.

- Maqsadlar: ICB-ni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilish, ijtimoiy-iqtisodiy mustaqillikni ta'minlash va psixologik qo'llab-quvvatlash.

Bu yondashuv O'zbekistonda Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan qo'llab-quvvatlanib, inklyuziv sinflarda (maksimal 30 o'quvchi) va tayanch korreksion sinflarda joriy etilmoqda.

Amaliyotdagi qo'llanilishi: Turli nuqson turlari bo'yicha

Inklyuziv ta'limda korreksion-kompensatsion usullar ICB turiga qarab moslashtiriladi. Quyida asosiy misollar keltirilgan (4-bob mazmuniga asoslanib):

Nuqson turi	Asosiy muammolar	Korreksion-kompensatsion usullar va amaliyotlar	Misollar va natijalar
Ruhan rivojlanishi sustlashgan bolalar (Delayed mental development)	Ota-ona tarbiyasi nuqsonlari, jismoniy jazo, alkogolizm ta'siri; serebral-endokrin infantilizm, psixomotor qo'zg'aluvchanlik.	Erta tashxis, sanatoriy davolash, individual mashqlar (fikrlash, diqqat, xotira rivoji); tenglashtiruvchi sinflar.	Organik miya nuqsonli bolalar (50% nevrologik defektlar) uchun maxsus darslar; erta yordam yuqori ta'limga muvaffaqiyat beradi.
Nutq nuqsonlariga ega bolalar (Speech impairments)	Nutq organlari yoki markazlar rivojlanmaganligi; dislaliya, disartriya.	Logopedik mashqlar, o'yin terapiyasi, nutqni faollashtiruvchi texnologiyalar; IEP orqali haftalik 2-3 soatlik mashg'ulotlar.	O'yin orqali nutqni rivojlantirish: "So'z o'yini" – bolalar guruhda so'zlarni takrorlaydi; natija – nutq sifati 70% yaxshilanadi.
Harakat-tayanch a'zolarida nuqsoni bor bolalar (Motor impairments)	Paraliych, serebral falaj; harakat cheklovlar.	Fizioterapiya, ergonomik o'quv muhiti (maxsus stullar), kompensatsion mashqlar (masalan, kompyuter yordamida yozish).	Nogiron aravachali bolalar uchun rampalar va sensorli xonalar; natija – mustaqil harakat 60% oshadi.
Autizm sindromli bolalar (Autism spectrum)	Ijtimoiy munosabatlar nuqsoni, stereotipik harakatlar.	Strukturaviy o'qitish (TEACCH modeli), vizual yordamchilar, emotsional integratsiya mashqlari.	Vizual jadval orqali kun tartibini o'rgatish; xorijiy misol – AQShda ABA terapiyasi (Applied Behavior Analysis) ijtimoiy ko'nikmalarni 50% yaxshilaydi.
Umumiy inklyuziv qamrov	Barcha ICB turlari.	Ota-onalar bilan hamkorlik, psixologik maslahatlar, art-terapiya (rasm chizish, musiqa).	O'zbekistonda 2022/23-o'quv yilida 248 pedagog inklyuziv sinflarga biriktirilgan; natija – o'quvchilar soni 30% oshgan.

Xorijiy tajriba

Xorijiy mamlakatlarda bu amaliyot keng rivojlangan:

- Shvetsiya (1981, YUNISEF dasturi): 6 yoshgacha bolalar uchun ota-onalarni jalb qilish, ommaviy maktablarda o'qitish; Nikaraguada (1995) qo'llanilgan, natija – inklyuziv sinflar 80% samarali.

- AQSh va Kanada: IEP va RTI (Response to Intervention) modellar; kompensatsion texnologiyalar (iPad ilovalari) orqali nutq va harakatni rivojlantirish.

- Rossiya: Korreksion pedagogika institutlari, logoritmika (logorhythmic) – musiqa va harakatni birlashtirgan usul, bolalarni tinchlantirish va faollashtirish uchun.

Pedagogik texnologiyalar va interfaol usullar

- Texnologiyalar: V.P. Bospalko nazariyasiga asoslanib, o'quv jarayonini optimal tashkil etish; AKT (assistive technologies) – masalan, nutq sintezatorlari.

- Interfaol usullar: Guruhli o'yinlar, loyiha usuli, logoritmika (ritm va nutqni birlashtirish); mustaqillikni o'rgatish – masalan, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish mashqlari.

- Amaliy misol: "Tinchlantiruvchi doira" – autizmli bolalar uchun sensorli o'yinlar; natija – emotsional barqarorlik 75% oshadi.

Korreksion-kompensatsion yo'nalganlik inklyuziv ta'limning samaradorligini oshiradi, ammo O'zbekistonda pedagoglar malakasini oshirish, resurslarni ko'paytirish va ota-onalar ishtirokini kuchaytirish zarur. Bu yondashuv ICB-ni nafaqat o'qitadi, balki jamiyatga to'liq a'zo sifatida qaytaradi. O'zbekiston va xorijiy tajribalar (masalan, Shvetsiya modeli) asosida, erta interventsia va individual yondashuv asosiy kalitdir.

Inklyuziv ta'limda korreksion-kompensatsion yo'nalganlikning samarasi ko'p jihatdan mutaxassislar hamkorligiga bog'liq. Psixolog, logoped, defektolog va fan o'qituvchilarining uyg'un faoliyati o'quvchilarda sezilarli natija beradi. Biroq, amaliyotda resurs yetishmovchiligi, maxsus metodik qo'llanmalarining kamligi va o'qituvchilarning tayyorgarlik darajasi pastligi kabi muammolar mavjud. Shuningdek, ota-onalarning jarayonga faol jalb qilinishi ham natijalarga ta'sir etuvchi muhim omil sifatida ko'riladi.

Xulosa

Inklyuziv ta'limning korreksion-kompensatsion yo'nalganligi imkoniyati cheklangan bolalarning rivojlanishi va ijtimoiy integratsiyasida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bu yo'nalishda quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

O'qituvchilar uchun maxsus trening va malaka oshirish kurslarini kengaytirish.

Maktablarni maxsus texnik vositalar va metodik qo'llanmalar bilan ta'minlash.

Ota-onalarni jarayonga faol jalb etish mexanizmlarini ishlab chiqish.

Korreksion mashg'ulotlar uchun zamonaviy psixologik va pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish.

Xalqaro tajribani o'rganib, milliy sharoitga moslashtirish.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori. *2020–2025 yillarda inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi*. – Toshkent, 2020.
2. Booth T., Ainscow M. *The Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools*. – Bristol: CSIE, 2011.
3. Florian L. *Inclusive Practice: What, Why and How?* – Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
4. Соловьева Н.М. *Коррекционная педагогика и специальные образовательные технологии*. – Москва: Академия, 2016.
5. Nigmatov A.N. *Maxsus pedagogika asoslari*. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
6. Миронова С.А. *Инклюзивное образование: теория и практика*. – Санкт-Петербург: Речь, 2020.
7. UNESCO. *Inclusive Education: Guidelines for Policy and Practice*. – Paris: UNESCO, 2021.
8. Abdurahmonova M. *Inklyuziv ta'lim jarayonida korreksion-kompensatsion faoliyat*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
9. OECD. *Equity and Inclusion in Education: Policy Lessons from International Practice*. – Paris: OECD Publishing, 2023.